

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXV

Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Hüseyin ATAY (Dekan)

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU

Doç. Dr. Beyza BİLGİN

Doç. Dr. Günay TÜMER

Doç. Dr. Rami AYAS

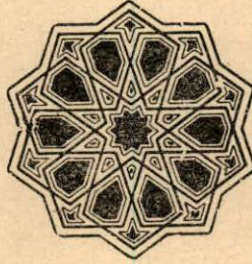
Makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXV

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Medreselerin Islahatı</i>	1
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Kesir ve Tefsiri</i>	45
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Yunus Emre'nin Felsefesi</i>	71
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Aşk'ın Terbiyede Rolü</i>	95
Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>The Ethics of Self-Realization With a Special Reference to Al-Fârâbi</i>	129
Zafer İslâm HAN, <i>Talmud'un Doğuşu ve Yahudiler Üzerindeki Te- siri, Çeviren: Mehmet AYDIN</i>	139
Macit FAHRÎ, <i>İslâm'da Allahın Varlığının Geleneksel Kanıtları, Çeviren: Mehmet DAĞ</i>	153
Mustafa FAYDA, <i>Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi Veya Uşûr</i> .	169
Doç. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI, <i>Mesih ve Mehdi İnancı Üze- rine</i>	179
E. TOFTBEK, <i>Kısa Dürzi İlmihâli, Çeviren: Ethem Ruhi FIĞ- LALI</i>	215
Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Gi- rişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu</i>	221
Doç. Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>Dini ve Hukûkî Açından Bağışlama Üzerine Bir Sohbet</i>	229
Salahattin EN-NÂHÎ: <i>Çağdaş Mevzu Hukuklara ve İslam Huku- kuna Göre Telif Hakkı, Çeviren Abdülkadir ŞENER</i>	237
Ninian SMART, <i>Tarih Öncesine Ait Dinlerle İkel Dinler, Çeviren: Günay TÜMER</i>	297
Doç. Dr. Ahmet UĞUR, <i>Şükri-i Bitlisi ve Selim-Nâmesi</i>	325
Dr. Mehmet BAYRAKTAR, <i>İbn Al-Arabî'de Oluş ve Varoluşsal Çeşitlenme</i>	349

Dr. Mehmet BAYRAKTAR, <i>İbn Arabi'de "Varlığın Birliği"nin Onto-Lengustik Analizi</i>	359
Georges VAJDA, <i>Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah) Meselesi</i> Çeviren: Sabri HİZMETLİ	369
Yahyâ ibn 'Ali Yahyâ el-MÜNECCİM, <i>Kitâbu'n-Nağam</i> Çevirenler: Ruhi KALENDER-Necati AVCI	395
Prof. Dr. M. HAMİDULLAH, <i>Müslüman'ın Batı Aleminde ve Memleketine Dönüşünde Karşılaştığı Problemler</i> Çev: Dr. Münir KOŞTAŞ	419
Alber HAUTIN, <i>Hıristiyanlığın Kısa Tarihi</i> . Çev: Dr. Abdurrahman KÜÇÜK	437
Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, <i>Eş'arî'nin Hayatı</i>	457
Abdus-semi EL-MISRİ, <i>İslâm'da Ticaret Âdâbı</i> . Çev: Ramazan ŞİMŞEK	477
TANITMALAR	
Ass. Münir ATALAR, <i>Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası</i>	485

HZ.ÖMER VE TİCARET MALLARI VERGİSİ VEYA UŞÛR

Doç.Dr.Mustafa FAYDA

I

H.z.Peygamber'den sonra, bilhassa H.z.Ömer'in hilâfeti esnasında (13-23 /634-644) gerçekleştirilen fetihler sonucu, İslâm Devleti'nin gelir kaynaklarında büyük artışlar olmuştur. *Kitâbu'l-Emvâl* müellifi Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm¹, Allah'ın yalnızca Peygamber Efendimiz'e tahsis ettiği malların², onun vefatıyla sona erdiğini ve daha sonra Beytülmâl'e gelen malların, Fey, Humus ve Zekât (Sadaka) olmak üzere üç kısma ayrıldığını belirtmektedir³. O, bunlardan Fey'i, yapılan sulh anlaşmasına göre zimmîlerden toplanan mallar diye tarif etmekte ve bunları şöylece sıralamaktadır:

- 1- Cizye
- 2- Savaşla elde edilen toprağın haracı (Task)
- 3- Sulhle elde edilen toprağın haracı
- 4- Zimmîlerin ticaret mallarından "Âşir"ın aldığı vergi
- 5- Harp ehlinin, ticaret için İslâm memleketlerine getirdikleri mallardan alınan vergi⁴.

1 224/839 yılında vefat eden müellifin bu eseri iki defa basılmıştır. Biz, Halil Muhammed Herâs tarafından tahkik edilmiş olan baskıyı kullanıyoruz; Kahire 1968.

2 Ebu Ubeyd'in yalnızca H.z.Peygamber'e ait olarak gösterdiği mallar şunlardır:

a) Allah'ın, Rasûlüne müşriklerin mallarından verdikleri şeylerdir. Bunlar için müslümanlar savaşmamışlardır. Fedek arazisi ile Benî Nadîr Yahudilerinin malları gibi. b) Safiyy: H.z.Peygamber'in, müslümanların elde ettiği ganimetlerden taksim yapılmadan önce beğenip aldıklarıdır. c) Humusu'l-Humus yani ganimetin beştebirinin beştebiri. H.z.Peygamber'e ait bu hisse, *Kur'an-ı Kerim'in Enfâl* 41. ayetinde belirtilmiştir. H.z.Peygamber'e ait bu mallar hakkındaki çeşitli hadisler için bkz. Ebu Ubeyd, 13-23.

3 Ebu Ubeyd, 23. Beytülmâl'e ait bu üç çeşit mahn kısa tariflerini yapan müellif daha sonra eserini bu üç ana konuya göre tasnif edip kaleme almıştır.

4 Ebu Ubeyd, 25.

Ebu Ubeyd'in bu tarifine göre Fey⁵, İslâm Devleti'nin, sulh zamanlarında, kendi topraklarında yaşayan ve müslüman olmayan (zimmîler veya ehl-i zimme) kimselerden aldığı cizye, harac ve onların ticaret malları vergisiyle, İslâm Devleti toprakları dışında yaşayan gayr-i müslimlerin (harbî, ehl-i harp veya müste'min) İslâm memleketlerine getirdikleri ticaret mallarından alınan vergilerden ibarettir. Bu makalemizde biz, cizye ve harac dışındaki fey gelirlerinin, yani zimmî ve harbîlerin ticaret mallarından alınan vergilerin üzerinde duracağız⁶.

Ticaret mallarından alınan vergileri incelemeye başlarken bir hususa dikkati çekmek istiyoruz. Şöyle ki, bu vergiler, gerek kaynaklarda gerek çağdaş araştırmalarda, müslümanların ticaret mallarından alınan ve zekât kabul edilen vergi ile birlikte incelenmektedir. Bilindiği üzere zekâtın sarf yerleriyle fey'in sarf yerleri birbirinden tamamen ayrıdır. Bu noktanın göz önünde bulundurulması şartıyla, biz de konuyu, harbî, zimmî ve müslümandan alınan ticaret malları vergisi şeklinde beraberce ortaya koymaya çalışacağız⁷.

İslâmiyet'ten önce, Arapyarımadası'ndaki panayırlara getirilen ticaret mallarından, ondabir vergi almıyordu. Mekke şehrini yeniden tanzim eden Kusay, Mekke halkı dışındakiler, Mekke'ye geldiği zaman, kendilerinden ondabir vergi alırdı⁸. Cahiliye Çağında, Arap kabile ve devlet başkanlarıyla Rum ve İranlılar da, tâcirlerin ticaret mallarından, kendi bölgelerine geldiklerinde, ondabir veya başka miktarlarda bir vergi ahyorlardı⁹.

5 Fey'in muhtelif tarif ve yorumları için bkz. Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, 115 vd. doçentlik tezi, Ank. 1979.

6- Cizye ve Harac için bkz. M.Fayda, aynı tez, 47 vd., 137 vd.

7- Beytülmâl'e gelen mallardan müslümanların verdiği zekâtın sarf yerleri, *Kur'an-ı Kerim*'de (*Tevbe*, 60) tesbit edilmiştir. Savaş sırasında elde edilen ganimetin sarf yerleri de, yine *Kur'an-ı Kerim*'de (*Enfal*, 41), beştedördü savaşımlara, beştebiri (humus) ise Allah ve Rasûlüne, zilkurbâ, yetimler, miskinler ve yolculara verileceği şeklinde tasrih edilmiştir. Fey mallarının dağıtımı hususunda çok büyük gelişme ve teşkilatlanmaya Hz.Ömer zamanında başlanmış ve meşhur *Divan Teşkilâtı*, *Haşr* suresinin 7-10. ayetlerine göre kurulmuştur. Bu konudaki tamamladığımız bir araştırmayı yakında yayımlayacağımızı belirtmekle yetinelim.

8 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*, I. 70, Beyrut baskısı.

9 Arapyarımadası'ndaki panayırların isimleri ve kimlerin ondabir vergi aldıkları hakkında bkz. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 263-7, E. Lichtenstätter'in tahkiki, Haydarabad 1942; müellif, meşhur Ukâz panayırında uşûr yani ondabir vergi alınmadığını tasrih eder (s. 267); Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, 217-226, Dimeşk 1960; yazar burada Arap panayırlarının muhtelif kaynaklara göre isimlerini çıkarmış ve ondabir vergi alan kabile veya sülâle isimlerini vermiştir; ayrıca bkz. M.Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II. 202 vd., M.S.Mutlu-S. Tuğ ter., İst. 1966-69; S. Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 10, 62, Ankara 1965; yazar burada, Ukâz'da vergi alındığını yazmaktadır; ancak bu husus doğru değildir. İbn Habîb, bu panayırda uşûr alınmadığını tasrih eder; Ukâz için ayrıca bkz. S. el-Efgânî, 212-3; 277 vd.

H.z.Peygamber zamanında durum ne idi? Bu soruya açıklık getirmek için önce, H.z.Peygamber'in, başta Medine çarşısı olmak üzere İslâmiyet'i kabul eden veya İslâm hakimiyetine girip de kendi dinlerinde kalan bölgelerdeki panayırlardan, ticaret malları vergisi alıp almadığını tesbit etmek lâzımdır.

H.z.Peygamber, Medine'de çarşı yerini belirleyince şöyle demiştir: "İşte bu, sizin çarşınızdır. Burada, sizin için harac yoktur¹⁰" Burada "harac" kelimesi, "ticarî emtiadan alınan vergiyi"¹¹ ifade etmek için kullanılmıştır.

Medine çarşısından vergi alınmadığına dair bu haberlerden sonra, şimdi de, H.z.Peygamber'in muhtelif kabilelerle yaptığı anlaşmalarda yer alan "ondabire tâbi olmayacaklardır" şeklindeki şart üzerinde durmak istiyoruz. Bu vergi ile ilgili şartın ele alındığı anlaşmaların büyük bir kısmı, müslüman olan kabilelerle ilgilidir. Metinlerde yer alan ibarele-

Bizans ve Sasanî İmparatorluklarındaki bu vergi ve miktarları hakkında bilgi için bkz. Z. er-Reyyis, *el-Harâc fi'd-Devleti'l-İslâmiyye*, 52-4, Kahire 1957; S. Tuğ, 5, 6, 10; A. el-Ali en-Naîm, *Nizâmü'd-Darâib fi'l-İslâm*, 58-61, 83, Kahire 1974; A. Fattal, *Le Statut Legal des Non-musulmans en Pays d'Islam*, 157, Beyrut 1958; ayrıca bkz. Ebu Ubeyd, 707.

10 el-Belâzuri, *Futûhu'l-Buldân*, 15 (T.I. 24), S. el-Munecceid tahkiki, Kahire 1956, (türkçe ter. Z.K.Ugan, I-II. İst. 1955-6); türkçe tercümede Z. Ugan, metindeki "harac" kelimesini "bâc" diye çevirmiştir. Bu uygun bir anlayış olup pazar yerlerinden alınan vergi anlamındadır. Bâc için bkz. F. Köprülü, *Bâc mad. İ.A.* 187-190. "...Sizin çarşımıza harac konulmayacaktır" hadisi için de bkz. İbn Mâce, *Sunen*, hadis no. 2333; S. Tuğ (s. 62), Ukâz panayırından vergi alındığını ileri sürdüktan sonra aynen şöyle demektedir: "İslâm idaresi altındaki Medine pazarında da aynı şey devam etmekteydi. Yani buraya muhtelif yerlerden getirilen emtia üzerinden öşr'den bir vergi alınır. Bu pazar idarecileri ise Peygamber tarafından bizzat tayin edilmiş bulunmaktaydı." Medine çarşısından vergi alınmadığına dair yukarıdaki iki hadisi görmüş bulunuyoruz. Bunların açık ifadesi karşısında, S. Tuğ'un ileri sürdüğü görüşü doğrulayacak mahiyette başka bir habere sahip bulunmamaktayız. Nitekim S. Tuğ'un aynı yerdeki dipnotlarında gösterdiği kaynaklarda da bu husus vergi alınmadığı şeklindedir. Esasen bu vergiyi ilk defa H.z. Ömer'in koyduğunu biraz sonra göreceğiz. Diğer taraftan H.z. Peygamber'in Mekke fethinden sonra, Saîd b. Saîd'i, oranın çarşısında görevlendirmesini, vergi alındığı şeklinde bir yoruma tâbî tutmaya imkân olmasa gerekir; bkz. İbn Sa'd, II. 145; ayrıca S. Tuğ tarafından gösterilen el-Kettânî'nin eserinde de Medine çarşısından vergi alınmayacağı açık bir şekilde, İbn Mâce'nin yukarıdaki hadisi nakledilmek suretiyle gösterilmiştir; bkz. *et-Terâtib*, II. 163. Esasen değerli araştırmacı, Medine çarşısından vergi alındığını mantıklı bir şekilde söylece ortaya koymaya çalışmaktadır: "Biz Medine pazarına yabancıların getirdiği emtiadan 1/10 nisbetinde (öşr) vergisi alındığını birçok kabilelerle akdedilen muahedelerde vaz edilmiş şartların mefhumu muhalifinden çıkarabilmekteyiz..." (s. 62-3) Aşağıda üzerinde durulacak olan bu anlaşmalarda ve bazı mektuplarında H.z. Peygamber, ondabir verginin alınmayacağını tasrih etmiştir. Ancak bu mektupların hiç birisinde, ondabir vergi alınacağı belirtilmemiştir. Bu bakımdan, bazı anlaşmalarda yer alan bu şartın mefhumu muhalifinden, Medine çarşısından vergi alındığının ileri sürülmesi mümkün olmasa gerekir.

rin hepsinde “ondabir alınmayacak” manâsı vardır. Bunların bir kısmı, “لا يعشرون” (onlardan ondabir alınmayacaktır) şeklinde; bazıları “لا عشر” (ondabir yoktur) veya “لا يعشرون” (onlardan onda bir alınmasın) ifadeleriyle tasrih edilmiştir¹². Ebu Ubeyd, Hz. Peygamber’in çeşitli bölgelerdeki kimselere yazdığı bu mektuplardan, bu verginin alınmasının bir Cahiliye âdeti olduğunu ve Allah’ın, Hz. Peygamber ve İslâmiyet ile bunu iptal eylediğini ifade etmektedir¹³.

Kaynaklarımızda yer alan bu ifade, yalnızca müslüman olan kimselerden kaldırılmış bir vergi şeklinde kalmamıştır. Hz. Peygamber’in, Necranlı Hıristiyanlarla yaptığı anlaşmada da, “onlardan ondabir alınmayacaktır” şartının yer alması suretiyle, zimmîlerden de bu verginin alınmadığını görmekteyiz¹⁴.

Hz. Peygamber zamanında, ticaret mallarından “ondabir” vergi alınmayacağı şeklindeki bu şartın, bütün anlaşma ve mektuplarda yer almadığını burada belirtmek gerekir. Ancak bu hususun tasrih edildiği bütün vesikalarda, yalnızca “ondabir” vergi alınmayacağı ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber zamanında, ticaret mallarından vergi alınmadığına dair haberler, yalnızca yukarıdakilerden ibaret değildir. Bu yönde bazı hadisler de bulunmaktadır. Bu hadisleri ele almadan önce, Hz. Peygamber zamanında ticaret mallarından vergi alındığını ifade eden haberler üzerinde durmak istiyoruz. Bu devirde, gayr-i müslimlerden bu verginin, “. . . Hz. Ömer’in nezaretinde. . .” alındığı ileri sürülmüştür¹⁵. Bununla ilgili bir hadis şöyledir: “Enes b. Mâlik, Hz. Ömer tarafından bu vergiyi toplamak için görevlendirilmek istendiğinde şöyle der: Ey Müminlerin emiri! İşlerin arasından Meks’e yani bâc almaya mı beni tayin ediyorsun? Onun bu şekilde konuşması üzerine Hz. Ömer: Ben sana, Rasûlullah’ın bana verdiği bir vazifeyi veriyorum, karşılığını vermiştir¹⁶.”

12 M. Hamîdullah, *Mecmuatu'l-Vesâik*, 105, 138, 237, 135, 198, 245, Beyrût 1969.

13 Ebu Ubeyd, 707. İtalyan müsteşrik Caetani, Hz. Peygamber’in mektuplarında yer alan “ondabir yoktur” veya “onlardan ondabir alınmayacaktır” şeklindeki ibareleri yanlış anlamış ve “. . . demek bir zaman, öyle müslüman kabileler vardı ki öşür vermiyorlardı. Bu, sonraki iddialara yani İslâmiyet’in beş şart-ı esasîsinden biri zekât olduğu esası vaz’ edildiği zamanki nokta-i nazara açıktan açığa muğayirdir. . .” (*İslâm Tarihi*, VI. 159-160, Hüseyin Cahid ter. İst. 1925) şeklinde haksız isnatlarda bulunmuştur. Burada söz konusu olan ondabir verginin, ziraat mahsullerinden müslümanların vermekle mükellef olduğu öşür yani ondabir miktarındaki zekâtla bir ilgisi yoktur. Bu ondabir, ticaret mallarından alınan vergidir ve zekâtla ilgisi, yalnızca miktarının aynı olmasından ileri gelmektedir.

14 Hamîdullah, *Vesâik*, 141; Ebu Ubeyd, 273; bu son eserdeki ibare, “onlardan ondabir alınmasın” şeklindedir.

15 S. Tuğ, 63.

16 Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, *es-Siyeru'l-Kebîr*, II. 320, M.M. Ayntâbî ter. İst. 1241; es-Serahsî, *el-Mebsût*, II. 199, Mısır 1324; S. Tuğ, 63.

“Uşr” yani “ondabir” vergi ile “meks”in ilgisini biraz sonra göreceğiz. Burada üzerinde durulması gereken husus, Hz.Ömer’in, ticaret malları vergisini toplamak için, bizzat Hz.Peygamber tarafından görevlendirildiği ve ticaret malları vergisinin, Hz.Peygamber zamanında alındığıdır. Bu haberi, es-Serahsî’nin eserinden alan Salih Tuğ, Hz.Peygamber zamanında bu verginin yalnızca gayr-ı müslimlerden Hz.Ömer’in nezaretinde alındığını ve bu vergiyle ilgili tafsilatlı hükümlerin, bilhassa müslüman olanlardan da zekat nisbetine göre bu verginin alınmasına Hz.Ömer’in hilâfeti zamanında karar verildiğini belirtmekte ve bu hususla ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: “. . .acaba Halife Ömer kendi zamanında bu tatbikatta bulunurken Peygamberden bu hususta sadır olan bir söz mü biliyordu? Yoksa onun bir tatbikatına mı şahit olmuştu? Araştırmalarımız arasında bunu büsbütün aydınlatacak bir şeye rastlayamamış olmakla beraber, kendisinin bu mevzuda Peygamber tarafından bizzat vazifelendirildiği nazarı itibare alınacak olursa, kendi zamanındaki tatbikatında selâhiyetli olduğu düşünülebilir. . .”¹⁷

eş-Şeybânî ve es-Serahsî’nin naklettikleri ibareden böyle bir sonuç çıkarmak oldukça zordur. Çünkü Hz.Peygamber zamanında bu verginin alındığını gösteren başka bir hadise rastlamadığımız gibi, Hz.Ömer’in böyle bir görevi yaptığını da başka kaynaklardan tesbit edemedik. Diğer taraftan bu verginin, Hz.Peygamber zamanında, yalnızca gayr-ı müslimlerden alındığına dair S. Tuğ’un ileri sürdüğü görüşe de, sözü edilen metinde bir işaret bulunmamaktadır¹⁸. Esasen birçok kaynak ve araştırmada, İslâm’da ticaret malları vergisinin ilk defa Hz.Ömer’in hilâfeti zamanında ele alındığına işaret edilmekte olduğunu biraz sonra göreceğiz.

Ticaret mallarından alınan verginin tarifini ve muhtevasını ele almadan önce, Hz.Peygamber zamanında böyle bir verginin alınıp alınmadığını belirlemeye çalışıyoruz. Bu hususta, üzerinde durulması gereken bazı hadisler vardır. Şöyleki: Hz.Peygamber: “Meks alan kimse cennete girmeyecektir” veya “Meks alan kimse cehennemdedir” buyurmuştur¹⁹. Bir başka hadiste ise Hz.Peygamber: “Kim ondabir alan kimseye (sahibu uşûr) rastlarsa boynunu vursun” veya “Eğer ondabir alan kimseye (âşir) rastlarsanız, onu öldürünüz” buyurmaktadır²⁰.

17 S. Tuğ, 63.

18 Necran Hristiyanlarından bu verginin alınmayacağına dair bir şartı yukarıda görmüş bulunuyoruz.

19 Ebu Ubeyd, 703-4.

20 Ebu Ubeyd, 705; Ahmed b. Hanbel, IV. 234; bir başka hadiste, “uşûru sizin üzerinizden kaldıran Allah’a hamedediniz” buyurulmaktadır; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab, Uşr mad.*; ayrıca karşılaştırınız: Yusuf el-Kar dâvi, *Fıkhu'z-Zekât*, 1089-1092, Beyrut 1973.

Ticaret malları vergisiyle ilgili olan bu hadislerle yukarıdaki diğer haberlerde, “meks” ve “âşir” kelimelerinin geçtiğini ve her ikisinin de, kötü işler yapmış olduklarından dolayı öldürülmelerinin istendiğini görmekteyiz.

“Meks” vergisi ve “âşir”in kötülüklerinin ifade edildiği bu hadisleri eserine alan Ebu Ubeyd, bu işin bütün Arap ve Acem meliklerince yapılan bir Cahiliye âdeti olduğunu belirtmekte ve onların, kendi memleketlerine gelen tâcirlerin mallarının “ondabir”ini aldıklarını; ayrıca Hz. Peygamber’in, yazdığı mektuplarda da bu Cahiliye âdetini kaldırdığını; bunun yerine de Allah’ın zekâtı farz kıldığını belirtmektedir²¹.

Ticaret malları vergisinin, Hz. Peygamber zamanında, ne zimmlerden ve ne de harblardan alınmadığını bu şekilde tesbit ettikten sonra, şimdi, Hz. Ömer zamanındaki gelişmelere geçmek istiyoruz. Ancak, daha önce, yukarıdaki hadislerde geçen “meks” ve “âşir” tâbirleri üzerinde durmamız gerekiyor.

“Meks” kelimesi, vergi manasındadır ki “mâkis”in, bir başka ifadeyle “âşir” veya “aşşâr”ın hudut ve pazar yerlerinde, tâcirlerin mallarından aldıkları vergidir. Meks kelimesi lügatta, bir kimsenin satlık malına hiyanet ve haksızlık etmek yani değerinden aşağıya almak, eksiltmek mânâsına geldiği gibi Cahiliye devrinde, bir kimsenin sattığı maldan alınan muayyen bir vergiye meks (bâc) ismi verilmiştir²².

“Âşir” kelimesi ise “ondabir alan” kimseye denilir; bu kelime, “ondabir aldı” manasına gelen “عشر” fiilinden ismi fâildir. Ayrıca “aşşâr” şekli de aynı mânâda kullanılmaktadır. Bu kelimenin “uşr” veya “uşûr” (عشور) şeklindeki mastarı ise “ondabir almak” anlamına gelmektedir. Diğer taraftan “uşûr” kelimesinin, “uşr”un çoğulu olarak, yalnızca ticaret mallarından alınan vergi için kullanıldığını görmekteyiz. Bilhassa çağdaş bazı araştırmacılar, müslümanların toprak mahsüllerinin zekâtı karşılığı ödemekle mükellef oldukları öşür ile, üzerinde durduğumuz ticaret mallarından alınan verginin birbirine karıştırılmaması için, aynı kelimenin çoğulu olan “uşûr”u, bu vergiye mahsus özel bir terim şeklinde kabul etmişlerdir. Nitekim bu vergi, kaynaklarda da, “uşr” veya “uşûr” başlığı altında, yalnızca ticaret mallarından alınan vergiye ait bir isim olarak kullanılmıştır. Bu verginin “harbiler”den ondabir, “zim-

21 Ebu Ubeyd, 707, ayrıca 703.

22 Meks için bkz. el-Harezmi, *Mefâitihü'l-Ulûm*, 40, Kahire 1342; el-Firûzâbâdi, *Kâmûs, meks mad.*, M. Âsım Efendi ter.; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV. 109-110, Kahire 1322; Ebu Ubeyd, 703; A. el-Ali en-Naîm, 281-3.

miler”den yirmidebir ve “müslümanlar”dan da zekât miktarının aynı yani kırktabir nisbetinde alınması hep “uşr” terimiyle, “uşr”, “nısfu'l-uşr” ve “rub'u'l-uşr” şeklinde ifade edildiğini, bundan dolayı da bu vergiyi toplayan “âşir” veya “aşşâr”; ismine de “ondabirler” manâsına gelen “uşûr” denildiğini görmekteyiz²³.

İslâm'da Uşûr vergisini ilk defa vaz' eden Hz.Ömer'dir²⁴. Bu vergi, Hz.Peygamber ve Hz.Ebu Bekir zamanlarında mevcut değildi. Esasen bu ilk devirlerde, böyle bir verginin ortaya çıkışına da şartlar müsait değildi. Hz.Ömer'in hilâfeti sırasında gerçekleştirilen fetihler sonunda, İslâm Devleti'nin hâkimiyet sahası çok genişlemiş; ayrıca bu topraklarda yaşayan pekçok kimse, zimmî statüsüne kavuşmuştur. Diğer taraftan İslâm topraklarına katılmamış olan komşu bölgelerde yaşayan kimseler de, müslüman topraklarına ticaret için mallarını getirmeye, İslâm topraklarından da onların memleketlerine ticaret malları götürülmeye başlanmıştır. Esasen bu bölgeler, çok eski çağlardan beri, birbirleriyle iktisadî ve ticarî münasebetlerini devam ettirmektedirler.

Kaynaklarda, Hz.Ömer'in bu vergiyi ne zaman koyduğuna dair bir tarihe rastlayamadık. Ancak, bu konudaki rivayetleri incelediğimiz zaman, bu hususun, İslâm memleketleri dışındaki tâcirlerin müracaatı üzerine gündeme geldiği anlaşılmaktadır.

Ebu Yusuf, Amr b. Şuayb'dan şu hadiseyi nakletmektedir: Deniz ötesinde bir ülke olan Menbic halkı -harbîdirler- Hz.Ömer'e bir mektup yazarak şu talepte bulundular: “Ticaret yapmak üzere ülkene girmemize izin ver; bizden ondabir vergi al.” Hz.Ömer bu meseleyi, Hz. Peygamber'in Ashabıyla istişare etti; onlar, müsaade edilmesi görüşünde olduklarını belirttiler. Bu itibarla onlar, ehl-i harpten, kendilerinden ilk defa ondabir vergi alınanlardan oldular²⁵.

23 Uşr ve Uşûr için bkz. el-Harezmi, 39; el-Fîrûzâbâdi, *Uşr mad*; İbn Manzur, *Uşr mad*; İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, III.110; Ebu Ubeyd, 703-6; S. Tuğ, 55.

“Uşûr”u ticaret vergisi için özel bir terim olarak kullananlar için bkz. Ebu Yusuf, *el-Harac*, II. 161 (T. 217); Ebu Yusuf'un eserinin metnini, yeni neşredilen şerhinden kullanmakta, ayrıca türkçe tercüme de göstermekteyiz: er-Rahbî, *Fıkhu'l-Mulûk*, A.Ü. el-Kübeysî tahkiki, I-II. Bağdad 1973-5, türkçe ter. Ali Özek, İst. 1970; Z. er-Reyyis, 123; Subhî es-Sâlih, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, 368, Beyrut 1968; M. Baltacı, *Menhecü Ömer b. el-Hattab fi't-Teşri'l-İslâmî*, 374, Kahire 1970; İ.F. Ahmed Ali, *el-Mevâridü'l-Maliyye fi'l-İslâm*, 207, Kahire 1972; Abdulhalik en-Nevvâvî, *en-Nizâmu'l-Mâli fi'l-İslâm*, 115, Kahire 1971; A. el-Ali en-Naîm, 279-283; Bedevî Abdullatif, *el-Mizâniyyetü'l-Ulâ fi'l-İslâm*, 23, Kahire 1960; Ali Abdurrasûl, *el-Mebâdiu'l-Iktisadiyye fi'l-İslâm*, 260, Kahire 1968.

24 Ebu Yusuf, II. 171-2 (T.220); Ebu Ubeyd, 712-3; Abdurrezzâk, *el-Musannaf*, VI, 97; İbn Kayyim, *Ahkâmu Ehlî'z-Zimme*, 149, Subhî es-Sâlih tahkiki, Dimeşk 1961; A. el-Ali en-Naîm, 284 vd.

25 Ebu Yusuf, II. 176-7 (T. 221); tercüme değiştirilerek alınmıştır; Abdurrezzâk, VI. 97.

Basra valisi Ebu Musa el-Eş'arî, Hz.Ömer'e "Buradaki bazı müslüman tâcirler, düşman ülkesine ticaret için gidiyorlar; düşmanlar da kendilerinden ondabir vergi alıyorlar" şeklinde bir mektup yazmıştır. Bunun üzerine Hz.Ömer, valisine şu şekilde cevap vermiştir: "Sen de, onların müslüman tâcirlerden aldıkları kadar, onların tâcirlerinden vergi al! Zimmîlerden de nisfu'l-uşr (yirmidebir), müslümanlardan ise kırk dirhemden bir dirhem al. İkiyüz dirhemden az olan mallardan bir şey alma...²⁶"

Bu iki haberden anlaşılacağına göre Hz.Ömer, harbîlere karşı mütekabiliyet (mukabele-i bilmisil) usûlüne göre hareket edilmesini, müslüman tâcirlerden vergi alanlardan aynı şekilde ve aynı miktarda vergi alınmasını kararlaştırmıştır²⁷. Ebu Musa el-Eş'arî'ye gönderilen cevapta ise, miktarları farklı da olsa, vergi hududunun genişletildiğini, zimmîlerden ve müslümanlardan da alınmasının kararlaştırıldığını görmekteyiz.

Kaynaklarda, uşûr ile ilgili rivayetler, oldukça karışık ve birbirine zıt hükümler ihtiva etmektedir. Yukarıda Ebu Musa el-Eş'arî'nin mektubuna verilen cevapta, harbîler yanında zimmî ve müslümanların da uşûr vereceklerinin bildirilmesine karşılık, Yahya b. Âdem'in aşağıdaki rivayetinde, bu son iki zümreden uşûr alınmayacağı ifade edilmektedir: "... müslüman, malının zekâtını, zimmî, yapılan anlaşmadaki cizyesini ödedikçe, onlara uşûr vergisi yoktur. Uşûr, yalnızca bizim topraklarımızda ticaret yapmak için izin almış olan harbîlerdir²⁸."

Ebu Ubeyd'in eserinde yer alan bir diğer rivayette ise, uşûr vergisinin, müslüman ve zimmîlerden alınmayacağı, buna karşılık bu verginin yalnızca Benî Tağlib kabilesine mensup kimselere ait olduğu ifade edilmektedir²⁹.

Yine Yahya b. Âdem'in eserinde, Uşûr vergisinin, Benî Tağlib ve diğer zimmîlerden, ticaret mallarının yirmidebiri nisbetinde alınacağı rivayet edilmektedir³⁰.

26 Ebu Yusuf, II. 175-6 (T.221); Yahya b. Âdem, *el-Harâc*, 173 (638-9 nu), A.M. Şakir tahkiki, Kahire 1347; Abdurrezâk, VI. 98; bu son kaynaktaki, Hz.Ömer'in, Habeşlilerin müslümanlardan ne kadar vergi aldıklarını öğrenmesi üzerine aynı karara vardığı rivayet edilmiştir; ayrıca bkz. Ebu Ubeyd, 97.

27 Mütekabiliyet hakkındaki değerlendirmeler için bkz. M.Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 117; *İslâm Fıkhı ve Roma Hukuku*, 18; *İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dair, İslâm Tet. Ens. Der. I.* 65; yine aynı yazarın, *Hel li'l-Kânunui'r-Rumî te'sirun alâ'l-Fıkhü'l-İslâmî*, 39, Beyrut 1973; A.R. Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, 123-4, İst. 1972.

28 Yahya b. Âdem, 48, 173 (121, 640 nu); Ebu Ubeyd, 706; Abdurrezâk, VI. 98-9; İbn Kayyim, *Ahkâm*, 152.

29 Yahya b. Âdem, 65 (202-3 nu); Ebu Ubeyd, 706; İbn Kayyim, 151-2; ayrıca bkz. İbn Sa'd, VI. 130.

30 Yahya b. Âdem, 65, 68 (200, 213-4 nu); bir başka rivayette, Hz. Ömer'in Benî Tağlib kabilesine mensup olanlardan ondabir, diğer zimmîlerden ise yirmidebir vergi alınmasını emret-

H.z.Ömer zamanında Medine çarşısına gelen Nabatilerin, uşûr vergisi ödediklerini görüyoruz. İslâm toprakları hududu dışından gelen bu tacirlerden, Medine'ye daha fazla zeytinyağı ve buğday getirmelerini sağlamak için, bu iki maldan yirmidebir, diğer baklagillerden ise ondabir uşûr vergisi alınmıştır³¹.

Irak ve Şam taraflarında, uşûr vergisini toplamak üzere H.z.Ömer tarafından vazifelendirilen Ziyâd b. Hudayr yoluyla bize kadar ulaşan pekçok haber bulunmaktadır. Bu haberlerden birinde Ziyâd şöyle demektedir: "Ömer'in uşûr toplamak için gönderdiği ilk kimse ben idim. O bana, hiç kimseyi teftiş etmememi emretti. Ben de, gösterilen mallardan, sahibi müslüman ise kırk dirhemden bir, zimmi ise yirmidebir, harbî ise ondabir vergi aldım."³²

Uşûr vergisinin yılda bir defa alındığını gösteren bir başka olay da yine Ziyâd vasıtasıyla bize ulaşmaktadır: "Ziyâd b. Hudayr, Fırat üzerine ipten bir köprü yaptı. O sırada hıristiyan bir adam köprüden geçti. Ziyâd ondan vergi aldı. Adam gitti mallarını sattı, geri döndü, tekrar Ziyâd'a uğradı. Ziyâd, adamdan tekrar vergi almak istedi. Adam, 'Sana her uğrayışında benden vergi mi alacaksın?' dedi. Ziyâd 'evet' dedi. Bunun üzerine adam H.z. Ömer'e gitti. H.z.Ömer'i Mekke'de buldu. O esnada halkla konuşma yapıyor ve şöyle diyordu: 'Allah Kâbe'yi kulları için bir melce kıldı. Allah'ın Harem-i Şerif'inde bir kimse diğerinden haksız olarak bir şey almasın. Harem-i Şerif'ten bir şey alıp evine götürmesin. İçinizden hiç kimsenin bu yasakladıklarımı yaptığını işitmeyeyim!' Bunları dinleyen hıristiyan H.z.Ömer'e yaklaştı ve 'Ey Müminlerin Emiri! Ben hıristiyan bir kimseyim. Ziyâd b. Hudayr'a uğradım, benden vergi aldı. Sonra gittim, mallarımı sattım, geri döndüm, benden tekrar vergi almak istedi' dedi. H.z.Ömer adama, 'onun buna hakkı yok. Senin üzerine vacip olan, malından senede bir defa vergi ödemen idi,' dedi. Sonra kürsüden indi, o adam hakkında Ziyâd'a bir talimat yazdı. Adam birkaç gün Mekke'de kaldı. Tekrar Halife'ye gelerek: 'ben hıristiyan bir ihtiyarım, Ziyâd hakkında size şikayette bulunmuştum' dedi. H.z.Ömer kendisine şöyle cevap verdi: 'Ben de hanîf bir ihtiyarım. İşini hallettim' dedi"³³.

tiği de nakledilmiştir; Ebu Ubeyd, 711; Abdurrezzâk, VI. 99; Benî Taglib kabilesinin özel durumu için bkz. Ebu Ubeyd, 720 vd.; M. Fayda, aynı tez, 192 vd.

31 Ebu Ubeyd, 639, 711-2; Abdurrezzâk, VI. 99-100; S. Tuğ, 64.

32 Ebu Yusuf, II. 173 (T. 220); Yahya b. Âdem, 65-6 (204 nu); İbn Sa'd, VI. 130; Abdurrezzâk, VI. 95-6.

33 Ebu Yusuf, II. 180-2 (T. 222); verginin yılda bir defa alınması gerektiği hakkında yine Ziyâd ile ilgili bir başka hâdis için de bkz. Ebu Yusuf, II. 177-9 (T. 221-2); Yahya b. Âdem, 67-70 (211-2, ve diğerleri); Ebu Ubeyd, 712, 717-8.

Meşhur Sahabî Enes b. Mâlik, Hz. Ömer tarafından uşûr vergisini toplamak için vazifelendirildiğini ve kendisine, Halife tarafından uşûr miktarlarını belirten bir talimat verildiğini bildirmektedir. Aynı Enes b. Mâlik, Abdullah b. ez-Zübeyr'in Basra valisi olduğu sırada, azadlı kölesi Enes b. Sîrîn'i Basra yakınındaki Ubulle'ye, uşûr vergisini toplamak için vazifelendirmek ister. Ancak Enes b. Sîrîn bu vazifeyi kabul etmek istemez. Bunun üzerine Enes b. Mâlik, kendisine bu vazifeyi niçin kabul etmek istemediğini sorunca, o şu sözlerle karşılık verir: "Uşûr, insanlara yapılan muamelenin en çirkinidir." Bu cevap üzerine Enes b. Mâlik kendisine şunları söylemiştir: "Bunu yapma, böyle söyleme! Uşûr'u Ömer tanzim etti! Müslümanlara kırktabir, zimmîlere yirmidebir, harbîlere de ondabir vergi koymuştur³⁴".

Böylece Hz. Ömer'in hilâfeti sırasında, İslâm topraklarına gelen harbîler ile zimmî ve müslüman tâcirlerin ticaret mallarından, ondabir, yirmidebir, kırktabir nisbetinde uşûr vergisi alındığı görülmektedir.

(Devamı Var)

34 Ebu Yusuf, II. 174-5; 186-7 (T. 220, 223); Ebu Ubeyd, 710-1; Abdurrezâk, VI. 95; İbn Sa'd, VII. 207.